

**ЗАКОНЫ, ПРАВИЛЫ І РАСПАРАДЖЭННІ
ПА ЎЛАДКАВАННЮ БЕЖАНЦАЎ ЯК КРЫНІЦА
ДАСЛЕДАВАННЯ НАПРАМКАЎ САЦЫЯЛЬНАЙ ПАЛІТЫКІ
ЦАРСКАГА ЎРАДА Ў ЗАХОДНІХ ГУБЕРНЯХ
У ГАДЫ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ (1914–1916 гг.)**

Спецыфіка ўмоў, у якіх разгортвалася дзейнасць урадавых устаноў і грамадскіх арганізацый па аказанню дапамогі бежанцам у гады Першай сусветнай вайны, вызначалася пэўным двоеўладдзем у заходніх губернях Расійскай імперыі, у тым ліку і на тэрыторыі Беларусі. Апошняя ўсталявалася з пачаткам дзеяння Палажэння аб палявым кіраванні войск у ваенны час. Гэта палажэнне аўтаматычна ўводзілася з абвяшчэннем мабілізацыі, якая пачала праводзіцца з ліпеня 1914 г.

У Палажэнні аб палявым кіраванні войск у ваенны час Вярхоўны Галоўнакамандуючы (з 20 ліпеня 1914 г. па 23 жніўня 1915 г. (усе даты прыводзяцца па старому стылю) гэту пасаду займаў вялікі князь Мікалай Мікалаевіч, а потым імператар Мікалай II) абвяшчаўся вышэйшым начальнікам усіх узброеных сіл. Ён атрымліваў надзвычайную ўладу, і яго загады павінны былі выконвацца на тэатры ваенных дзеянняў усімі ўрадавымі ўстановамі і цывільнымі кіраўніцтвамі, а таксама службовымі асобамі ўсіх ведамстваў і ўсім насельніцтвам як найвышэйшыя (арт. 17 указанага палажэння). Артыкулам 91 надзвычайнымі паўнамоцтвамі надзяляліся галоўнакамандуючыя франтоў. Іх распараджэнні павінны былі выконвацца ў межах падначаленага раёна ўсімі ўрадавымі і цывільнымі ўстановамі, службовымі асобамі і ўвогуле ўсім насельніцтвам. Згодна з арт. 14 Палажэння аб палявым кіраванні войск у ваенны час усе мясцовасці і цывільныя кіраванні тэатра ваенных дзеянняў з абвяшчэннем мабілізацыі падпарадкоўваліся галоўным начальнікам адпаведных ваенных акруг ці ваенным генерал-губернатарам. Пры гэтым у мясцовасцях, абвешчаных на ваенным становішчы, узаемаадносіны цывільных і ваенных улад вызначаліся Правіламі аб мясцовасцях, якія абвешчаны на ваенным становішчы [1].

Гэтым дакументам ваенным уладам, а таксама генерал-губернатарам прадастаўлялася права прыняцця надзвычайных мер па забяспечэнню паспяховага вядзення баявых дзеянняў і па папярэджанню парушэнняў дзяржаўнай бяспекі, грамадскага парадку. У выніку цывільныя ўлады і мясцовае насельніцтва былі фактычна перапарадкаваны армейскаму

камандаванню, гэта значыць у тэатры ваенных дзеянняў усталявалася пэўнае двоеўладдзе.

Ваенныя ўлады ў поўнай меры выкарысталі сваё права распараджацца жыццём і лёсам мірнага насельніцтва заходніх губерняў: высялялі і перамяшчалі яго з пастаяннага месца жыхарства ў глыбіню імперыі. Вынікам стала пераўтварэнне мірных жыхароў у бежанцаў. У ваенны час таксама ўмовы жыцця на франтавых і прыфрантавых тэрыторыях садзейнічалі імкненню насельніцтва накіравацца ў больш бяспечныя раёны Расійскай імперыі.

Сярод вялікай масы бежанцаў умоўна можна вызначыць некалькі катэгорый. Першая – гэта дзяржаўныя чыноўнікі, служачыя, іх сем’і, праваслаўныя святары, эвакуацыю якіх забяспечвала дзяржава. Другая катэгорыя бежанцаў – гэта прымусова выселеныя загадамі ваенных і цывільных улад мірныя жыхары. Апошнія складаюцца з дзвюх вялікіх груп насельніцтва. З аднаго боку, гэта дэпартаваныя прадстаўнікі нядобранадзейных (з пункту гледжання царскага ўрада) нацыянальнасцей – немцы, яўрэі, палякі, галічане і інш. З другога – гэта ваеннаабавязаныя жыхары заходніх губерняў і ўвогуле ўсё насельніцтва, высяленне якога ўлада палічыла неабходным ці патрэбным з нагоды ваеннага часу. Трэцюю катэгорыю бежанцаў складалі мірныя жыхары, якія па прычыне блізкасці фронту і звязаных з гэтым умоў жыцця па ўласнай ініцыятыве пакінулі свой дом і накіраваліся ва ўнутраныя губерні імперыі.

Выключная ўвага з боку царскага ўрада да бяспекі дзяржаўных служачых і іх сем’яў пацвярджаецца тым, што толькі чыноўнікаў, служачых, іх сем’і і праваслаўных святароў эвакуіравалі па свочасова распрацаваных палажэннях. Высяленне астатніх катэгорый насельніцтва адбывалася на падставе загадаў і распараджэнняў, якія былі выдадзены непасрэдна пры правядзенні эвакуацыйных мерапрыемстваў.

Эвакуацыя дзяржаўных служачых і іх сем’яў ажыццяўлялася на падставе шэрагу палажэнняў, прынятых у другой палове 1914 г. Урадам 20 жніўня 1914 г. было зацверджана Часовае палажэнне аб вывазе за кошт казны па ваенных абставінах дзяржаўнай маёмасці, урадавых устаноў, служачых і іх сем’яў, якое стала асноўным дакументам, на падставе якога ваенныя і цывільныя ўлады ажыццяўлялі эвакуацыю ўрадавых устаноў і іх служачых.

Згодна з арт. 1 Часовага палажэння аб вывазе за кошт казны па ваенных абставінах дзяржаўнай маёмасці, урадавых устаноў, служачых і іх сем’яў вываз па ваенных абставінах у глыбіню імперыі з цытадэльных і ўзмацнёных раёнаў, якім пагражае нашэсце праціўніка, дзяржаўнай маёмасці, урадавых устаноў і асоб, якія знаходзяцца ў гэ-

тых раёнах ці мясцовасцях на службе ўрада, а таксама іх сем'яў адбываецца не інакш як па распараджэнню камандуючага войскамі акругі, галоўнакамандуючага і камандуючага асобнай арміяй, камандуючых флотам і камандантаў крэпасцей. Артыкул 2 гэтага дакумента абвяшчаў, што абавязковаму вывазу падлягаюць народныя святыні, прадметы найбольш каштоўныя ў дзяржаўных адносінах і ўвогуле ўсё, што можа стаць трафеем праціўніка. Прадметы і парадак вывазу (арт. 3 Часовага палажэння) павінны былі падрабязна рэгламентавацца мабілізацыйнымі планами і прыватнымі правіламі кожнага міністэрства. Усе расходы павінны былі ажыццяўляцца за кошт казны [2].

Першыя бежанцы з'явіліся ў заходніх губернях з самым пачаткам вайны, іх колькасць была нязначная. Часовае павелічэнне тут колькасці бежанцаў назіралася зімой 1914–1915 г., калі армейскае камандаванне санкцыянавала масавае высяленне так званых нядобронадзейных народаў. Іх хутка пераправілі ў глыбіню Расійскай імперыі і да лета 1915 г. колькасць бежанцаў у заходніх губернях была адносна нязначнай (ад некалькіх соцен да некалькіх тысяч чалавек) [3].

Падкрэслім, што ў першы год вайны, да пачатку лета 1915 г., дапамогу асноўнай колькасці бежанцаў аказвалі дабрачынныя грамадскія арганізацыі. У гэты перыяд цывільныя ўлады забяспечвалі патрэбы толькі пэўных катэгорый бежанцаў, перш за ўсё эвакуіраваных дзяржаўных служачых. Непасрэдны ўдзел у аказанні дапамогі бежанцам органы дзяржаўнай ўлады пачалі прымаць з пачаткам масавага руху бежанцаў, а менавіта з лета 1915 г.

Сярод грамадскіх арганізацый галоўную ролю ў аказанні дапамогі бежанцам у заходніх губернях адыгрывалі Усерасійскі земскі саюз (УЗС), Усерасійскі саюз гарадоў (УСГ, аб'яднаная арганізацыя саюзаў атрымала назву ЗемГор) і Камітэт Яе Імператарскай Вялікасці Вялікай Князёўны Таццяны Мікалаеўны (Таццянінскі камітэт), а таксама дабрачынныя таварыствы, якія былі пабудаваны па нацыянальных, тэрытарыяльных ці рэлігійных прычынах.

Палажэнне аб Таццянінскім камітэце, зацверджанае 14 верасня 1914 г., можна вызначыць як першы афіцыйны дакумент аб бежанцах. Напрамую яны тут не ўзгадваюцца, аднак указанія ў палажэнні катэгорыі пацярпелага ад вайны насельніцтва ў наступны час будуць прызнаны ўладамі менавіта як бежанцы. Пункт 6 Палажэння аб Таццянінскім камітэце сцвярджаў, што гэта ўстанова аказвае часовую дапамогу асобам, якія трапілі ў нястачу як следства бедстваў, выкліканых ваеннымі абставінамі ў межах месца пастаяннага жыхарства альбо часовага знаходжання. Гэта дапамога распаўсюджвалася як на тых, хто застаўся на

месцы свайго жыхарства, так і на тых, хто пакінуў яго па патрабаванню ваенных улад ці па іншых абставінах, звязаных з ваенным часам. Згодна палажэнню камітэт знаходзіўся пад ганаровым старшынствам Вялікай князёўны Таццяны Мікалаеўны, у яго склад уваходзілі старшыня, віцэ-старшыня і прызначаныя члены. У пасяджэннях камітэта маглі прымаць удзел прадстаўнікі міністэрстваў: унутраных спраў, ваеннага, шляхоў зносін, фінансаў.

У п. 7 удакладняліся наступныя віды дапамогі пацярпелым ад вайны: выдача адначасовай матэрыяльнай дапамогі; садзейнічанне ў вяртанні на радзіму ці месца пастаяннага жыхарства; пошук заняткаў для працаздольных; садзейнічанне размяшчэнню ў прытулках ці іншых дабрачынных установах непрацаздольных; выдача апошнім дапамогі; садзейнічанне ў атрыманні ўзнагароды за нанесеныя ваеннымі абставінамі страты; прыём ахвяраванняў [4, с. 10–11].

Звяртае на сябе ўвагу сціплы характар вызначанай дапамогі для пацярпелых па ваенных абставінах у першы год вайны. Апошнім прапанавалася не пастаянная, а разавая дапамога ў выглядзе невялікай сумы грошай. Больш таго, аддзяленні Таццянінскага камітэта пры разглядае прашэнняў аб аказанні дапамогі павінны былі ўлічваць маёмасны і сацыяльны стан пацярпелага. Гэта пацвярджае службовая перапіска паміж цэнтральным і мясцовымі камітэтамі. Сродкі, якімі да лета 1915 г. распараджаўся Таццянінскі камітэт, у асноўным складаліся з ахвяраванняў, і часткова – з асігнаванняў з казны. Толькі пасля выдання спецыяльнага закона ад 30 жніўня 1915 г. амаль усе сродкі камітэта вылучаліся з казны.

Адзначым, што да лета 1915 г. бежанства не выклікала вялікай заклапочанасці ўлад Расійскай імперыі, паколькі разглядалася як уласцівая ваеннаму часу з’ява. У гэты перыяд органы дзяржаўнай улады лічылі, што яны здольны кантраляваць тую колькасць мірных жыхароў, якія прымуова ці добраахвотна станавіліся бежанцамі. Павелічэнне летам – восенню 1915 г. колькасці бежанцаў да некалькіх мільёнаў чалавек стала нечаканым для цэнтральных і мясцовых цывільных улад і прымусіла органы дзяржаўнай улады звярнуць пільную ўвагу на забеспячэнне патрэб гэтай катэгорыі пацярпелых ад вайны.

Асноўную масу бежанцаў складалі мірныя жыхары заходніх губерняў, якіх ваенныя ўлады непасрэдна ці апасрэдавана прымусілі выехаць у глыбіню імперыі. Прычына, па якой высялялася насельніцтва заходніх губерняў, звязана з распрацаванай армейскім камандаваннем тактыкай выпаленай зямлі. Расійскае ваеннае кіраўніцтва вырашыла стварыць у якасці перашкоды шматвярстовую паласу змярцвення, з якой павінны

былі выселіць жыхароў і знішчыць усю маёмасць. Гэта рабілася з мэтай спыніць паспяховае нямецкае наступленне ў канцы вясны – летам 1915 г., а таксама пазбавіць праціўніка магчымасці атрымаць значныя графеі.

У такіх абставінах дзейнасць цэнтральных і мясцовых улад па забеспячэнню патрэб бежанцаў ажыццяўлялася пры недахопе фінансавых сродкаў і адсутнасці адзінага кіраўніцтва гэтай справай. Гэта перш за ўсё тлумачыцца адсутнасцю своечасова распрацаваных адпаведных заканадаўчых актаў, якія б на той час рэгламентавалі дзейнасць па акаванню дапамогі бежанцам.

Прымусовыя дзеянні армейскага камандавання выклікалі самы актыўны пратэст з боку насельніцтва і палітычна актыўнай яго часткі. Прадстаўнікі ўсіх саслоўяў заходніх губерняў, ад сялян да памешчыкаў, накіроўвалі ў Дзяржаўную Думу, Дзяржаўны Савет, Савет Міністраў, Вярхоўнаму Галоўнакамандуючаму і нават цару шматлікія звароты з пратэстамі супраць самавольства армейскіх чыноў [5].

Прымусовыя дзеянні армейскага камандавання ў дачыненні да мірнага насельніцтва заходніх губерняў выклікалі пратэст і з боку Савета Міністраў. Апошні, праўда, вымушаны быў абмежавацца папярэджаннемі і заклікамі да разважлівасці. Выступаючы ў Савеце Міністраў, міністр сельскай гаспадаркі А.В. Крываашэін казаў: «Ніякая краіна, нават шматцярплівая Русь, не можа існаваць пры наяўнасці двух урадаў. Ці няхай Стаўка возьме на сябе ўсё і здыме з Савета Міністраў адказнасць за ход спраў, ці няхай яна і яе падначаленыя лічацца з інтарэсамі дзяржаўнага кіравання». Яго падтрымліваў міністр унутраных спраў князь М.Б. Шчарбатаў: «Губернатары закідваюць мяне запытамі і тэлеграмамі аб нязносным становішчы, якое нарадзілі дзеянні ваенных улад» [6]. Старшыня Савета Міністраў дакладваў цару Мікалаю II, што прымусовае высяленне соцен тысяч людзей, знішчэнне іх маёмасці і т. п. складаюць дзяржаўную небяспеку і патрабуюць хуткага іх спынення. 16 жніўня 1915 г. Савет Міністраў пасля афіцыйнага абмеркавання прызнаў агульную эвакуацыю насельніцтва недапушчальнай.

У жніўні 1915 г. стала відавочным, што прымусовыя дзеянні ваенных улад у дачыненні да мірных жыхароў пераўтварылі бежанства ў праблему агульнадзяржаўнага маштабу. У расійскім грамадстве ўзрастала крытыка прымусовага высялення мірных жыхароў ваеннымі ўладамі, і менавіта з гэтымі дзеяннямі звязвалася пераўтварэнне бежанства ў катастрофу. Ваенныя ўлады, у сваю чаргу, поўнасьцю адмаўлялі сваю віну за масавае бежанства і тлумачылі рэзкае павелічэнне колькасці бежанцаў добраахвотнымі ўцёкамі мірных жыхароў ад жахаў вайны.

Пастановай ад 1 ліпеня 1915 г. Савет Міністраў усклаў арганізацыю клопату па забеспячэнню патрэб бежанцаў на двух членаў Дзяржаўнага

Савета. Дзейнасць апошніх была адразу пастаўлена ў сувязь з распараджэннямі галоўных начальнікаў забеспячэння армій Паўночна-і Паўднёва-Заходніх франтоў. Савет Міністраў прызначыў сенатара С.І. Зубчанінава пры галоўным начальніку забеспячэння армій Паўночна-Заходняга фронту генерале М.А. Данілаве і сенатара М.П. Урусава пры галоўным начальніку забеспячэння армій Паўднёва-Заходняга фронту. Падчас масавага высялення насельніцтва армейскае камандаванне звярнулася за дапамогай да Міністэрства ўнутраных спраў (МУС). Савет Міністраў таксама палічыў, што менавіта МУС, як адказнае за захаванне стабільнасці і парадку ў імперыі, павінна з боку цывільных улад займацца справай уладкавання бежанцаў. Таму менавіта пад наглядом міністра ўнутраных спраў М.Б. Шчарбатава, па ўзгадненню з Галоўнакіруючым землеўладкаваннем і земляробствам і начальнікам штаба Вярхоўнага Галоўнакамандуючага, быў падрыхтаваны спецыяльны наказ, які акрэсліў абавязкі і паўнамоцтвы С.І. Зубчанінава і М.П. Урусава. Савет Міністраў зацвердзіў гэты наказ 24 ліпеня 1915 г. Артыкуламі наказа клопат аб бежанцах ускладаўся: на Паўночна-Заходнім фронце – на С.І. Зубчанінава, на Паўднёва-Заходнім – на М.П. Урусава. Сенатарам было прысвоена званне Галоўнаўпаўнаважаных па ўладкаванню бежанцаў на франтах.

Наказ Галоўнаўпаўнаважаным па бежанцах акрэсліў наступныя напрамкі дзейнасці С.І. Зубчанінава і М.П. Урусава: вызначэнне парадку высялення, маршрутаў і спосабаў руху бежанцаў у прызначаныя мясцовасці, іх забеспячэнне харчаваннем, медыцынскай і ветэрынарнай дапамогай і ўвогуле ўсім, што неабходна для перамяшчэння і ўладкавання бежанцаў на новым месцы жыхарства. Галоўнаўпаўнаважаныя па ўладкаванню бежанцаў на франтах павінны былі аказваць садзейнічанне асобам, якія высяляліся: у задачы хлеба, фуражу, коней, іншай жывёлы і т. п. для патрэб арміі (фактычна забяспечваць правядзенне рэквізіцый), а таксама ў атрыманні адпаведнай узнагароды за зданыя рэчы; у вывазе хлеба, фуражу і іншай маёмасці ў бяспечныя мясцовасці (праводзіць эвакуацыю маёмасці); ва ўтойванні пакінутай маёмасці, якая можа быць каштоўнай для праціўніка (фактычна займацца ліквідацыяй маёмасці); у пошуках працы для бежанцаў [4, с. 7]. Адзначым, што МУС вызначыла для С.І. Зубчанінава і М.П. Урусава клопат аб бежанцах толькі як частку іх абавязкаў. Меркавалася, што Галоўнаўпаўнаважаныя па ўладкаванню бежанцаў на франтах вызваляць армейскія і тылавыя часці ад эвакуацыйных і рэквізіцыйных мерапрыемстваў.

Наказам таксама было вызначана, якім чынам Галоўнаўпаўнаважаныя па ўладкаванню бежанцаў на франтах могуць фарміраваць свой службовы апарат. Яны маглі выбіраць у якасці памочнікаў упаўнаважаных,

а сваіх супрацоўнікаў набіраць з чыноўнікаў, эвакуіраваных з занятых праціўнікам мясцовасцей. Па ўзаемнаму ўзгадненню С.І. Зубчанінаў і М.П. Урусаў падзялілі губерні еўрапейскай Расіі на дзве часткі. Віленская, Віцебская, Гродзенская, Мінская і Магілёўская губерні трапілі, сярод іншых, у сферу паўнамоцтваў Галоўнаўпаўнаважанага па ўладкаванню бежанцаў Паўночна-Заходняга фронту С.І. Зубчанінава. Упраўленне і сетка ўстаноў, якія ўзначальваў С.І. Зубчанінаў, атрымалі скарачаную назву «Поўначдапамога» (аналагічная арганізацыя М.П. Урусава называлася «Поўдзень-бежанец»).

З мэтай рэгламентаваць працу ўпаўнаважаных як афіцыйных прадстаўнікоў Галоўнаўпаўнаважанага па ўладкаванню бежанцаў Паўночна-Заходняга фронту ў губернях быў складзены спецыяльны наказ. Згодна яму ўпаўнаважаныя і іх памочнікі працавалі па наступных напрамках: садзейнічалі ліквідацыі маёмасці высляемага насельніцтва, вызначалі маршруты руху бежанцаў на гужавым шляху да месца пасадкі на чыгунку, арганізавалі медыцынскую і харчовую дапамогу, забяспечвалі бежанцаў фуражом і сродкамі перамяшчэння. Падкрэслім, што лепшым спосабам дапамогі з боку ўпаўнаважаных быў пошук працы для бежанцаў. Упаўнаважаныя «Поўначдапамогі», у сваю чаргу, мелі ў месцах найбольшай канцэнтрацыі бежанцаў сваіх прадстаўнікоў. Абавязкі апошніх вызначаліся наказам для асоб, якія камандзіраваліся на вузлавыя пункты і станцыі, і ўключалі санітарны нагляд за бежанцамі і клопат пра іх харчаванне. Камандзіраваныя на станцыі і пункты супрацоўнікі «Поўначдапамогі» таксама павінны былі фарміраваць з бежанцаў групы, зыходзячы з тэрытарыяльных прымет, прызначаць у гэтых групах старэйшых і абавязкова тэлеграфіраваць на наступныя пункты пра колькасць адпраўленых бежанцаў і рэгістрыраваць іх [7].

Адзначым, што структура «Поўначдапамогі» была незавершанай. Праца гэтай установы будавалася на дзейнасці асобных супрацоўнікаў, якія накіроўваліся ў пэўныя раёны і там набіралі штат служачых. Фарміраванне арганізацыі адбывалася адначасова з ажыццяўленнем дзейнасці па аказанню дапамогі бежанцам, што адмоўна ўплывала на працу «Поўначдапамогі».

Паколькі пераўтварэнне бежанства ў агульнадзяржаўную праблему стала нечаканасцю для ўлад Расійскай імперыі, выпрацоўка закона аб бежанцах адбывалася паскоранымі тэмпамі. Законапраект аб бежанцах рыхтаваў земскі аддзел МУС пад наглядам міністра. Гэты аддзел быў створаны яшчэ пры падрыхтоўцы рэформы 1861 г. і з таго часу ведаў справай перасялення насельніцтва.

У тлумачэннях да законапраекта міністр унутраных спраў М.Б. Шчарбатаў вызначыў, што галоўнай мэтай дадзенага дакумента

з'яўлялася выяўленне кола асоб, якія прызнаюцца бежанцамі. Міністр таксама падкрэсліваў, што на чале справы аказання дапамогі бежанцам павінна стаць аднаасобная ўлада, якая будзе самастойна весці гэтую справу і несці адказнасць за яе правільную пастаноўку. Такой уладай М.Б. Шчарбатаў бачыў сваё міністэрства. Пры МУС і пад старшынствам міністра ўнутраных спраў стваралася Асобая нарада па ўладкаванню бежанцаў, якая павінна была каардынаваць дзейнасць усіх арганізацый і асоб у гэтай справе. Пры МУС быў таксама арганізаваны асобы адзел па бежанскай справе.

Падрыхтаваны МУС законапраект аб бежанцах быў папярэдне абмеркаваны на спецыяльнай нарадзе пад старшынствам намесніка міністра ўнутраных спраў, у якой удзельнічалі члены Дзяржаўнага Савета і Дзяржаўнай Думы, прадстаўнікі міністэрстваў. У жніўні 1915 г. законапраект аб бежанцах быў перададзены на абмеркаванне ў Дзяржаўную Думу, а потым у Дзяржаўны Савет. У цэлым Дума адобрыла законапраект МУС, аднак палічыла неабходным удакладніць некаторыя артыкулы. Дзяржаўная Дума прыняла закон «Аб забеспячэнні патрэб бежанцаў» 14 жніўня, а яго найвышэйшае зацвярджэнне адбылося 30 жніўня 1915 г. [8]. На падставе закона на патрэбы бежанцаў быў выдадзены крэдыт у 25 мільёнаў рублёў (да сярэдзіны верасня 1915 г. з іх ужо было выкарыстана 23,5 мільёна рублёў).

Параўнальны аналіз законапраекта МУС і зацверджанай рэдакцыі закона ад 30 жніўня 1915 г. дазваляе акрэсліць пазіцыі міністэрства і Дзяржаўнай Думы па справе ўладкавання бежанцаў.

Згодна з арт. 1 закона ад 30 жніўня 1915 г. бежанцамі прызнаюцца асобы, якія пакінулі мясцовасці, што пагражаў заняць ці ўжо заняў праціўнік, альбо выселеныя распараджэннем ваенных ці цывільных улад з раёна баявых дзеянняў, а таксама выхадцы з варожых Расіі дзяржаў. Бежанцамі не прызнаваліся асобы, высланыя пад надзор паліцыі, а таксама нямецкія і вянгерскія падданыя [4, с. 2, 3]. Такім чынам, дзяржава прызнала бежанцамі амаль усе катэгорыі высленага насельніцтва, а менавіта эвакуіраваных служачых і іх сем'і, дэпартаваных немцаў-каланістаў і яўрэяў, прымусова высленых жыхароў заходніх губерняў і тых, хто па ўласнай ініцыятыве накіраваўся ў глыбіню імперыі.

Артыкулам 2 закона клопат па забеспячэнню матэрыяльных і духоўных патрэб бежанцаў ускладаўся на міністра ўнутраных спраў, Галоўнаўпаўнаважаных па ўладкаванню бежанцаў, на губернатараў і граданачальнікаў, на земскія ўстановы і гарадскія грамадскія кіраўніцтвы і на мясцовыя камітэты. Артыкул 3 асобна адзначыў, што аказанне дапамогі асобам, якія пацярпелі ад ваенных дзеянняў, складае таксама задачу Таццянінскага камітэта.

Закон ад 30 жніўня 1915 г. сцвярджаў, што ўказаным у арт. 2 і 3 асобам і арганізацыям прадастаўляецца права заклікаць да супрацоўніцтва ўвогуле ўсе грамадскія сілы. Прадстаўнікі УЗС і УСГ у перыядычным друку пракаментавалі такую пастаноўку пытання як незвычайную і новую для палітычнага жыцця Расіі [9, с. 175]. Законам было ўсталявана фінансаванне патрэб бежанцаў сродкамі з казны [4, с. 3]. Гэта адкрывала магчымасці шырокага ўдзелу ў справе дапамогі бежанцам не толькі дзяржаўным установам, але і шматлікім недзяржаўным арганізацыям, якія да выдання закона былі не здольныя забяспечыць дастатковы ўзровень дапамогі па прычыне абмежаванасці сваіх фінансавых сродкаў.

Артыкулы 8–18 закона ад 30 жніўня 1915 г. датычыліся арганізацыі і функцыянавання Асобай нарады па ўладкаванню бежанцаў. Яна была створана для абмеркавання і аб'яднання ўсіх мер па забеспячэнню патрэб бежанцаў, а таксама для агульнага назірання за мэтазгодным выкананнем азначаных мер. Старшынёю Асобай нарады па ўладкаванню бежанцаў стаў міністр унутраных спраў (арт. 8). На апошняга ўскладвалася кіраўніцтва ўсёй справай уладкавання бежанцаў і размеркавання крэдытаў (арт. 19). Паўнамоцны склад Асобай нарады па ўладкаванню бежанцаў згодна арт. 10 закона быў наступны: па сем членаў Дзяржаўнай Думы і Дзяржаўнага Савета, якія выбіраліся гэтымі ўстановамі (у 1916 г. іх колькасць павялічылі да 9 – усяго 18); прадстаўнікі міністэрстваў: ваеннага, замежных спраў, унутраных спраў, фінансаў, народнай асветы, шляхоў зносін, гандлю і прамысловасці, галоўнага ўпраўлення землеўладкавання і земляробства – па аднаму ад кожнага ведамства. У нараду ўваходзілі таксама па аднаму прадстаўніку ад Таццянінскага камітэта, Чырвонага Крыжа, упраўлення вярхоўнага начальніка санітарнай і эвакуацыйнай часці, УЗС і УСГ і ад нацыянальных камітэтаў – польскага, армянскага, яўрэйскага, латышскага, літоўскага і грузінскага. Акрамя таго, у склад нарады былі ўключаны Галоўнаўпаўнаважаныя па ўладкаванню бежанцаў і кіруючы справамі гэтай установы [4, с. 3–4].

У законапраекце МУС прадугледжваўся ўдзел пяці членаў Дзяржаўнай Думы і пяці членаў Дзяржаўнага Савета, якія не выбіраліся, а запрашаліся міністрам унутраных спраў [10, арк. 4]. Пры гэтым у законе захавалася палажэнне (арт. 12), згодна з якім старшыня нарады можа запрашаць на пасяджэнні любых асоб, удзел якіх прызнае карысным. Дзякуючы гэтаму на нарадзе заўсёды магчыма было забяспечыць праўрадавую большасць.

У параўнанні з законапраектам МУС, у законе ад 30 жніўня 1915 г. было пашырана кола пытанняў, якія падлягалі абмеркаванню Асобай

нарадай па ўладкаванню бежанцаў. У першым варыянце – гэта пытанні агульнага размеркавання крэдытаў, клопат аб руху і ўладкаванні бежанцаў, ацэнка маёмасці, пакінутай імі, і ўвогуле стратаў насельніцтва па ваенных абставінах, кампенсацыя за страты, аказанне пазыковай дапамогі [10, арк. 5]. У канчатковую рэдакцыю закона дадаткова ўключаны клопат аб задавальненні духоўных патрэб бежанцаў, распрацоўка праекта наказа галоўнаўпаўнаважаным тылу, парадак стварэння і дзейнасці мясцовых камітэтаў, а таксама вызначэння іх кіраўніцтва [4, с. 5].

Пазней вызначэнне дзеяння арт. 22 закона ад 30 жніўня 1915 г. аб парадку ажыццяўлення мясцовага клопату аб бежанцах стала галоўнай прычынай спрэчак паміж урадам і грамадскімі арганізацыямі, перш за ўсё УЗС і УСГ. У законапраекце МУС забеспячэнне клопату аб бежанцах на месцах ускладналася перш за ўсё на начальнікаў губерняў і граданачальнікаў, а таксама на земскія і гарадскія самакіраванні. У мясцовасцях, дзе не існавалі земствы і гарадскія самакіраванні, МУС меркавала ўскласці клопат на абывацельскія камітэты пад старшынствам губернатараў ці павятовых прадвадзіцеляў дваранства [10, арк. 5]. Закон ад 30 жніўня змяшчаў іншую фармуліроўку: мясцовы клопат аб бежанцах і іх далейшым лёсе ўскладваецца на земскія ўстановы і гарадскія грамадскія кіраўніцтвы з прадстаўленнем ім права ствараць асобныя камітэты. У мясцовасцях, дзе не былі ўведзены земскія і гарадскія самакіраванні, мясцовы клопат аб бежанцах ускладаўся на губернскія, павятовыя і гарадскія камітэты дапамогі бежанцам. Гэтыя камітэты ствараліся з прадстаўнікоў зацікаўленых арганізацый і кіраваліся губернскімі ўпаўнаважанымі МУС, астатнімі асобамі, выбранымі губернскімі камітэтамі [4, с. 6].

Шмат якія дзеячы саюзаў успрынялі гэтыя палажэнні закона ад 30 жніўня 1915 г. як дазвол дзяржавы ўзяць справу ўладкавання бежанцаў у рукі ўказаным самакіраванням. Адзначым, што галоўныя камітэты УЗС і УСГ сталі прэтэндаваць на аб'яднанне пад сваім кіраўніцтвам справы дапамогі бежанцам, прычым па ўсёй тэрыторыі імперыі. Такая ініцыятыва адразу сустрэла супрацьдзеянні з боку МУС, Асобай нарады па ўладкаванню бежанцаў і праўрадавых дабрачынных арганізацый, перш за ўсё Таццянінскага камітэта. Справа ў тым, што саюзы крытычна ацэньвалі дзеянні ўрада як па агульных палітычных пытаннях, так і канкрэтна па вядзенню справы бежанцаў. Таму з боку дзяржаўнай улады пачаліся сур'ёзныя абмежаванні дабрачыннай дзейнасці УЗС і УСГ, нягледзячы на яе карыснасць, у асноўных сферах – фінансавай і арганізацыйнай [9, с. 175–193]. Адсюль можна зрабіць выснову, што палітычная барацьба ў Расійскай імперыі напрамую ўплывала

на дзейнасць па аказанню дапамогі пацярпелым ад вайны, прычым самым адмоўным чынам.

Асобая нарада па ўладкаванню бежанцаў пачала сваю працу з верасня 1915 г. Міністр унутраных спраў у поўнай меры выкарыстаў сваё права запрашаць на пасяджэнні нарады патрэбных яму асоб, чым, як ужо адзначалася, была забяспечана праўрадавая большасць падчас працы нарады. Напрыклад, членаў Дзяржаўнага Савета было 13 (аразам з Галоўнаўпаўнаважанымі па ўладкаванню бежанцаў і старшынёю Таццянінскага камітэта – 16), а па закону – 7; членаў Дзяржаўнай Думы – 15, а па закону – таксама 7; ад МУС – 23 прадстаўнікі плюс 12 раённых галоўнаўпаўнаважаных па бежанцах і кіруючыя справамі МУС, усяго – 36. Пры гэтым падчас галасавання не рабілася падзелу на ўваходзячых у склад нарады (арт. 10) і на запрошаных на пасяджэнні (арт. 12).

Шырокі спектр разглядаемых пытанняў і праблем бежанцаў патрабаваў вылучэння ў дзейнасці нарады асобных напрамкаў. Таму на падставе арт. 17 закона ад 30 жніўня 1915 г. у рамках Асобай нарады па ўладкаванню бежанцаў было створана некалькі камісій. Адною з самых чакаемых з боку саміх бежанцаў распрацовак нарады быў праект аб пазыковай дапамозе пацярпелым ад вайны. Яго падрыхтоўкай у кастрычніку – лістападзе 1915 г. займалася камісія А.І. Лыкошына. Праект часовых правіл па выдачы пазык быў перададзены для зацвярджэння ў нараду і з невялікімі змяненнямі быў ёй прыняты. Аднак толькі праз паўгода, 13 мая 1916 г., адбылося найвышэйшае зацвярджэнне Часовых правіл аб аказанні пазыковай дапамогі пацярпеламу ад вайны насельніцтву.

Па прычыне таго, што менавіта страта бежанцамі маёмасці і сродкаў да існавання не дазваляла ім у поўнай меры аднавіць сваё жыццё на новым месцы жыхарства, пацярпелыя ад вайны чакалі пазыковай дапамогі ад дзяржавы. Але шэраг пунктаў Часовых правіл аб аказанні пазыковай дапамогі пацярпеламу ад вайны насельніцтву ад 13 мая 1916 г. насіў дыскрымінацыйны характар і значна абмяжоўваў катэгорыі насельніцтва, якія маглі атрымаць пазыку. У заўваге да арт. 1 указвалася, што гэтыя правілы не распаўсюджваюцца на асоб, якія атрымоўваюць казённы бежанскі харчовы і кватэрны паёк. А менавіта гэтая катэгорыя бежанцаў была самай неўладкаванай і збыднелай.

Згодна з Часовымі правіламі аб аказанні пазыковай дапамогі пацярпеламу ад вайны насельніцтву ад 13 мая 1916 г. пазыкі маглі выдавацца асобам, якія валодалі зямлёю па-за межамі гарадскіх паселішчаў; уладальнікам нерухомасці ў гарадах і іншых гандлёва-прамысловых пунктах; асобам, якія маюць уклады ў крэдытных установах, прыпыніўшых дзейнасць па ваенных абставінах (арт. 2); у асобных выпадках – іншым

асобам, прызнаным дастаткова добранадзейнымі ў адносінах звароту пазыкі. Максімальны памер пазыкі не мог перавышаць 6 тысяч рублёў (арт. 5). Па распараджэнню міністра ўнутраных спраў для выдачы пазык утвараліся камітэты: цэнтральны ў Петраградзе і мясцовыя ў губернях (арт. 24) [11].

У 1916 г. расійскае камандаванне планавала здзейсніць шэраг наступальных аперацый. Вынікам павінна было стаць вызваленне значнай тэрыторыі заходніх губерняў. Падобнае развіццё падзей не магло не адбіцца на агульным настроі бежанцаў. Апошнія пасля вялікіх маральных і матэрыяльных страт, амаль не кампенсаваных на новым месцы жыхарства, менавіта з вяртаннем на радзіму звязвалі надзею на паўнаважнае жыццё. Улады папярэдзілі бежанцаў, што па меры вызвалення захопленай праціўнікам тэрыторыі ім будуць паведамляць аб магчымасці вяртання на старое месца жыхарства. Гарантавалася выдача асобага пасведчання, якое дасць права на бясплатны праезд і харчаванне ў дарозе, а таксама садзейнічанне мясцовых улад пры прыбыцці бежанцаў. Пры гэтым бежанцам ні ў якім разе не дазвалялася вяртацца да таго часу, пакуль улады не падрыхтуюцца да іх прыбыцця. Закапчанасць ваенных і цывільных улад магчымым адваротным рухам бежанцаў і звязанымі з гэтым праблемамі мела пад сабой рэальную аснову. Пазбаўлены ўсяго, бежанцы ў пошуках харчавання для сябе і сваіх сем'яў знаходзіліся на мяжы адчаю, і некаторыя з іх былі здольны на здзяйсненне злачынстваў.

Перад мясцовымі цывільнымі ўладамі стаяла задача скаардынаваць і накіраваць дзейнасць розных арганізацый, якія аказвалі дапамогу бежанцам. Для гэтага губернскія і павятовыя арганізацыі склікалі асобныя нарады, на якіх адсочвалася агульнае становішча бежанцаў і размяркоўваліся крэдыты на іх утрыманне. Мясцовая адміністрацыя не была здольная паспяхова каардынаваць дзейнасць розных арганізацый, аб чым сведчыць невысокая эфектыўнасць дапамогі, якая аказвалася бежанцам. Сярод прычын гэтага былі складаныя ўмовы ваеннага перыяду і недастатковая ўвага да справы аказання дапамогі бежанцам з боку губернскіх, гарадскіх і павятовых улад.

Неэфектыўнасць дзеянняў губернскіх улад па каардынацыі дзейнасці дзяржаўных устаноў і дабрачынных арганізацый стала падставай для выдання Галоўнакамандуючым арміямі Заходняга фронту загада ад 20 студзеня 1916 г. № 2921. Апошні распарадзіўся цывільным уладам стварыць губернскія і павятовыя нарады для аб'яднання дзейнасці ўсіх устаноў па аказанню дапамогі пацярпеламу ад вайны насельніцтву. Да працы ў нарадах павінны былі быць закліканы прадстаўнікі мясцо-

вых земстваў, гарадскіх улад, цывільнай адміністрацыі, Таццянінскага камітэта, УЗС, УСГ, «Поўначдапамогі», Чырвонага Крыжа, нацыянальных арганізацый [12].

Загад № 2921 быў адменены з зацвярджэннем Кіруючых правілаў па ўладкаванню бежанцаў ад 2 сакавіка 1916 г. Праект апошніх быў распрацаваны асобым аддзелам МУС і ўнесены на разгляд Асобай нарады па ўладкаванню бежанцаў у студзені 1916 г. Праект з’яўляўся першай спробай асобага аддзела МУС, як спецыяльнага органа міністэрства па бежанскай справе, выказаць свае погляды на арганізацыю дапамогі бежанцам у імперыі. Неабходнасць распрацоўкі падобных правілаў стала ў свой час адной з прычын стварэння Асобай нарады па ўладкаванню бежанцаў, аднак праца гэта зацягнулася амаль на паўгода.

Кіруючыя правілы па ўладкаванню бежанцаў змяшчалі як агульныя ўказанні арганізацыйнага характару, так і тэхнічныя аспекты аказання дапамогі бежанцам. Гэты дакумент шмат у чым дубліраваў палажэнні закона «Аб забеспячэнні патрэб бежанцаў» ад 30 жніўня 1915 г. і ў той жа час удакладняў і дапаўняў яго артыкулы. Менавіта апошнія выклікала самы актыўны пратэст з боку прадстаўнікоў грамадскіх арганізацый, перш за ўсё УЗС і УСГ, якія палічылі, што дзяржаўная ўлада імкнецца абмежаваць іх дзейнасць.

Кіруючыя правілы па ўладкаванню бежанцаў складаліся з 32 пунктаў, першыя з якіх уяўлялі сабой пералік цэнтральных дзяржаўных і дабрачынных арганізацый, што дапамагалі бежанцам пад агульным кіраўніцтвам міністра ўнутраных спраў. Сярод іх – аддзел па ўладкаванню бежанцаў пры МУС, Таццянінскі камітэт, УЗС, УСГ, Усерасійскае таварыства клопату аб бежанцах, а таксама нацыянальныя і абывацельскія камітэты. У Кіруючых правілах па ўладкаванню бежанцаў пацвярджалася, што абмеркаванне і каардынацыю дзейнасці ўсіх вышэйпералічаных арганізацый павінна ажыццяўляць Асобая нарада па ўладкаванню бежанцаў пад старшынствам міністра ўнутраных спраў (п. 1–4). Пункты 5–6 клопат аб бежанцах таксама ўскладалі на Галоўнаўпаўнаважаных на франтах і ў глыбіні імперыі [13, с. 120–121].

Пункты 7–9 былі прысвечаны мясцоваму клопату аб бежанцах і прадпісвалі арганізоўваць гэты працэс некалькі інакш, чым закон ад 30 жніўня 1915 г. З аднаго боку, у п. 7 пацвярджалася, што мясцовы клопат аб бежанцах ускладаецца на земскія і гарадскія грамадскія ўпраўленні з правам ствараць асобыя камітэты. З іншага боку, у тым жа п. 7 гэта палажэнне апырэджвалася ўказаннем, што клопаты па забеспячэнню матэрыяльных і духоўных патрэб бежанцаў на месцах ускладаюцца, пад кіраўніцтвам міністра ўнутраных спраў і галоўнаўпаўнаважаных,

на губернатараў і граданачальнікаў, на земскія і гарадскія грамадскія кіраванні.

Пункт 8 удакладняў: урадавы надзор за правільным уладкаваннем бежанцаў належыць губернатарам і граданачальнікам. Для аб'яднання дзейнасці мясцовых устаноў па дапамозе бежанцам пад старшынствам апошніх ствараюцца губернскія, абласныя і гарадскія нарады з прадстаўнікоў адміністрацыі земскіх і гарадскіх самакіраванняў, нацыянальных арганізацый. Паколькі ключавую ролю ў дзейнасці па аказанню дапамогі бежанцам адыгрывала пытанне кантролю за фінансавымі сродкамі, што выдаткоўваліся з казны, царскі ўрад пакінуў размеркаванне грошаў – як сярод дзяржаўных органаў, так і паміж грамадскімі дабрачыннымі ўстановамі – за губернскімі і павятовымі ўладамі. Адна п. 9 менавіта нарады пад старшынствам губернатараў і граданачальнікаў павінны былі разглядаць усе фінансавыя каштарысы для наступнага іх прадастаўлення ў Асобую нараду па ўладкаванню бежанцаў [13, с. 121–122]. Гэтым самым улады засяродзілі ў руках чыноўнікаў мясцовай адміністрацыі выключныя паўнамоцтвы па кіраўніцтву справай уладкавання бежанцаў [9, с. 234–249].

Важнай прычынай, па якой дзяржава імкнулася поўнаасцю кантраляваць дзейнасць па аказанню дапамогі бежанцам на ўсіх узроўнях, былі разлікі ўрада выкарыстаць гэту дапамогу ў якасці стымула для прыцягвання бежанцаў да працы. Гэтыя разлікі не спраўдзіліся таму, што памеры дапамогі з боку дзяржавы былі недастатковымі для аднаўлення працаздольнасці бежанцаў, а таксама па прычыне невялікай колькасці працаздольных мучжын і жанчын сярод агульнай масы бежанцаў.

Шэраг пунктаў Кіруючых правілаў па ўладкаванню бежанцаў быў прысвечаны тэхнічным аспектам арганізацыі дапамогі бежанцам, прычым некаторыя з іх яўна састарэлі. Напрыклад, п. 14 вызначаў, што ўсе будынкі для бежанцаў павінны насіць часовы характар, а ў перыяд разгляду правілаў (студзень – люты 1916 г.) большасць бежанцаў была ўжо расселена. Пункт 15 акрэсліў наступныя віды дапамогі бежанцам з боку дзяржавы: бясплатная перавозка па чыгунках; харчаванне ў дарозе і на новым месцы жыхарства; забеспячэнне прыдатнымі для жыхарства памяшканнямі; медыцынская дапамога; задавальненне рэлігійных і адукацыйных патрэб бежанцаў; догляд за дзецьмі і нямоглымі; дапамога ў пошуках працы, а таксама юрыдычная дапамога; забеспячэнне адзеннем і абуткам; выдача пазык і аказанне грашовай дапамогі; іншая дапамога. У п. 20 змяшчалася абяцанне з боку ўрада і розных арганізацый прыняць усе меры па пошуку для бежанцаў заробку, які будзе адпавядаць іх ведам і здольнасцям. Пункт 31 абавязаў губернатараў і граданачальнікаў

у першы дзень кожнага месяца дакладваць міністру ўнутраных спраў аб становішчы бежанцаў на падуладнай ім тэрыторыі [13, с. 120–125].

Пасля кансультацый, разгляду асобных пунктаў і дакумента ў цэлым Асобая нарада па ўладкаванню бежанцаў на пасяджэнні 30 студзеня 1916 г. выказалася за прыняцце гэтага дакумента і перадала яго у Савет Міністраў. З некаторымі папраўкамі міністр унутраных спраў А.М. Хвастоў зацвердзіў Кіруючыя правілы па ўладкаванню бежанцаў 2 сакавіка 1916 г. (за дзень да сваёй адстаўкі).

Вясна 1916 г. выявіла востры недахоп працоўнай сілы для выканання сельскагаспадарчых прац. Гэта было звязана з прызовам большай часткі мужчынскага працаздольнага насельніцтва ў рэгулярную армію. Савет Усерасійскай сельскагаспадарчай палаты выказаў пажаданне выкарыстаць працу бежанцаў на веснавых сельскагаспадарчых работах. Асобая нарада па ўладкаванню бежанцаў на закрытых пасяджэннях неаднаразова разглядала гэта пытанне. Асноўнай перашкодай для яго вырашэння было тое, што прапанаваныя работадаўцамі заробкі не маглі забяспечыць бежанцаў усім неабходным, а сам факт прыняцця на працу мог пазбавіць права на паёк. Існавала і псіхалагічная перашкода. Бежанцы баяліся атрымаць пастаянную працу на новым месцы жыхарства, паколькі лічылі, што гэта, разам з іншымі абставінамі, не дазволіць ім у будучым вярнуцца на радзіму.

Такім чынам, сацыяльную палітыку ўрада і дзейнасць розных арганізацый па аказанню дапамогі бежанцам трэба ацэньваць з улікам аб'ектыўных абставін ваеннага часу. З аднаго боку, у складаных умовах большай частцы мірных жыхароў, якія праз бежанства страцілі свой сацыяльны статус, былі пазбаўлены сродкаў да жыцця і знаходзіліся ў стане цяжкага псіхалагічнага крызісу, была аказана абмежаваная, але дастатковая для падтрымання жыццядзейнасці дапамога. Аднак з іншага – мінімальныя памеры дапамогі не маглі садзейнічаць аднаўленню бежанцаў як паўнаважных членаў грамадства. Сярод прычын гэтага былі як адзначаныя ўмовы ваеннага перыяду, так і адносіны дзяржаўнай улады да бежанства як да другараднай праблемы [14].

1. Ростунов И.И. Русский фронт первой мировой войны. М. : Наука, 1976. С. 112–115.

2. Правительств. вестн. 1914. № 195. 28 авг. С. 1.

3. Штаб Дзінскай ваеннай акругі. Аддзяленне цывільных спраў. Перапіска з губернатарамі аб уладкаванні бежанцаў // Рас. дзярж. ваен.-гіст. арх. Ф. 1932. Воп. 12. Спр. 60. Арк. 56.

4. Законы и распоряжения о беженцах. 2-е изд. М., 1916. Вып. 1.

5. Ваенна-палітычнае і цывільнае ўпраўленне пры штабе Вярхоўнага Галоўнакамандуючага. Перапіска аб уладкаванні бежанцаў // Рас. дзярж. ваен.-гіст. арх. Ф. 2005. Воп. 1. Спр. 40. Арк. 70, 81, 85.

6. Иоффе Г.З. Выселение евреев из прифронтовой полосы в 1915 г. // Вопр. истории. 2001. № 9. С. 85–97.
7. Магілёўскае паўнамоцтва «Поўначдапамогі». Перапіска па ўладкаванню бежанцаў у Магілёўскай губерні // Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 2289. Воп. 1. Спр. 6. Арк. 6–8.
8. Всерос. земский союз. Изв. гл. ком. 1915. № 21. С. 9–10.
9. Изв. Всерос. союза городов. 1916. № 27–28.
10. Часопісы Асобай нарады па ўладкаванню бежанцаў і крэдытнай камісіі. Цыркуляры МУС. Даведкі да пытання аб бежанцах // Рас. дзярж. гіст. арх. Ф. 1322. Воп. 1. Спр. 10.
11. Всерос. земский союз. Изв. гл. ком. 1916. № 40. С. 96.
12. Канцелярыя галоўнага начальніка забеспячэння армій Заходняга фронту. Адзел цывільных спраў. Загады, матэрыялы і звесткі пра бежанцаў // Рас. дзярж. ваен.-гіст. арх. Ф. 2049. Воп. 1. Спр. 446. Арк. 40.
13. Законы и распоряжения о беженцах (по 1 апр. 1916 г.). М., 1916. Вып. 2.
14. Лапановіч С.Ф. Дзейнасць дзяржаўных і грамадскіх арганізацый па аказанню дапамогі бежанцам у Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны (1914 – кастрычнік 1917 г.). Мінск : Акад. МУС, 2010.

УДК 351.742

А.И. Мурашко

НОРМАТИВНЫЕ ПРАВОВЫЕ АКТЫ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ КАК ИСТОЧНИКИ ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ ЖАНДАРМСКОЙ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОЙ ПОЛИЦИИ

Жандармские полицейские управления железных дорог во второй половине XIX – начале XX в. представляли правоохранительные органы, которые обеспечивали правопорядок, общественную и государственную безопасность на железнодорожных магистралях, и являлись составной частью государственного механизма Российской империи. В связи с этим практически вся деятельность железнодорожных жандармов регламентировалась нормативными правовыми актами, издаваемыми как законодателем, так и различными государственными ведомствами Российской империи.

Основные законодательные акты, относящиеся к деятельности железнодорожных жандармов, собраны в Полном собрании законов Российской империи (собрание 2-е – 1830–1884 гг. – охватывает периоды правления императоров Николая I и Александра II; собрание 3-е – 1885–1916 гг. – охватывает периоды правления императоров Александра III и Николая II), Своде законов Российской империи. К таким актам необходимо отнести указы императоров, утвердившие Положение о полицейских управлениях С.-Петербурго-Варшавской и Московско-Нижегородской